

K problematice raně středověkých komunikací v prostoru pražského Malého náměstí a řešení jeho vzniku

PETR STAREC

1. Úvod

Téma studia vzniku a proměn komunikační sítě středověké Prahy patří bezesporu k významným úkolům. Také rozsáhlý archeologický výzkum na jižní ploše Malého náměstí v pražském historickém jádru byl tematicky zaměřen – vedle další problematiky – na řešení otázky vzniku dnešního náměstí a proměn celého prostoru vůbec. Známý „Malý rynek“, ležící západně od náměstí Staroměstského, se nachází v historicky exponovaném prostoru Prahy, který je dán svou bezprostřední polohou před svým větším východním sousedem na okraji údolní maninské terasy VIIa. Význam této lokality je doložen existencí románských kvádríkových domů v objektech kolem náměstí trojúhelníkového tvaru a blízkostí dvou původně románských kostelů: severně zbořeného sv. Linharta a jižně ležícího sv. Michala (obr. 1).

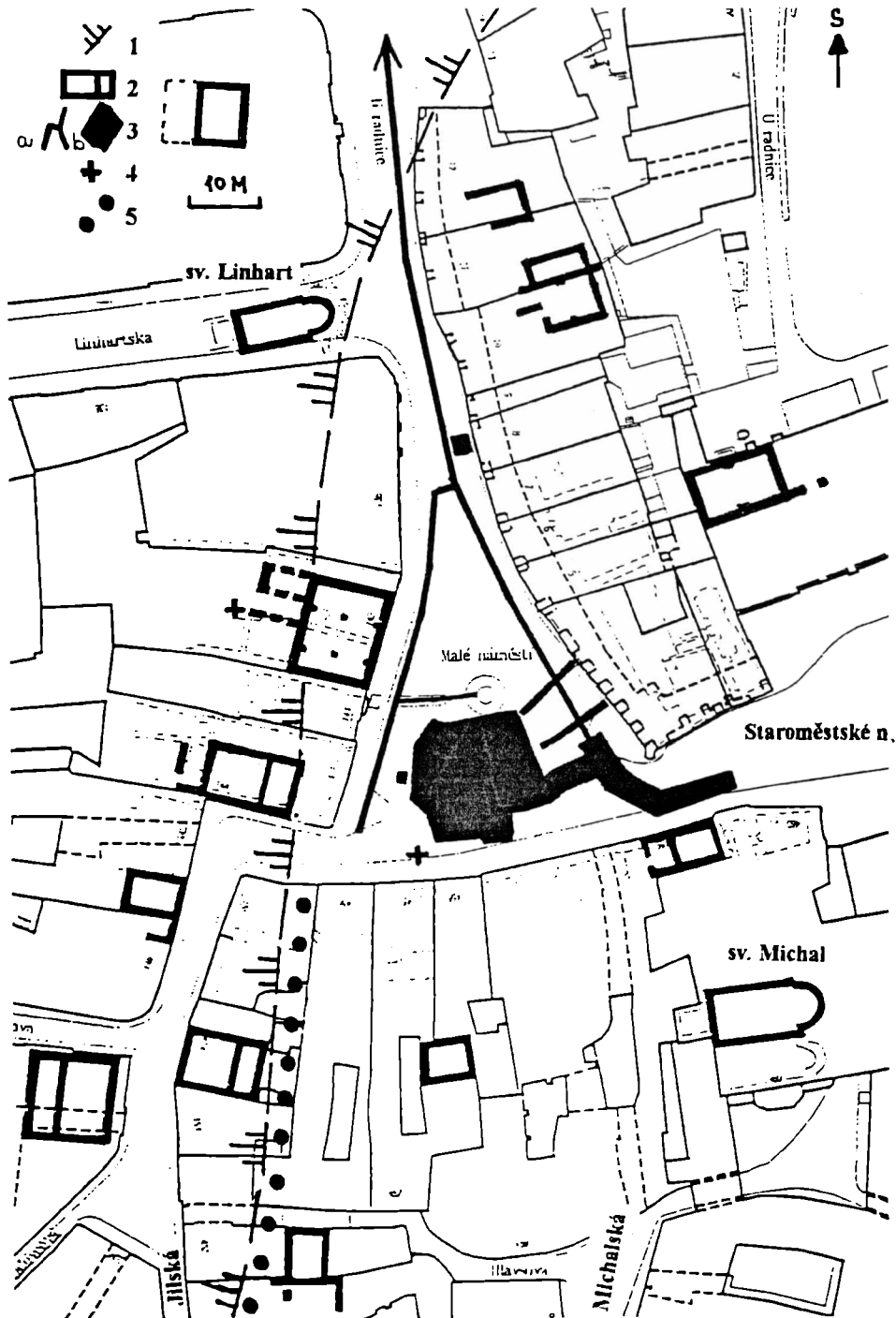
Kromě problematiky spojené s existencí kostrového pohřebiště, registrovaného na základě starších nálezů (FRÖHLICHOVÁ 1940, 20; ROTT in: FRÖHLICHOVÁ 1940, 94) a poprvé dokumentovaného při západním okraji náměstí v r. 1977 (DRAGOUN 1980), včetně úkolů identifikace a datování nejstaršího sídlištního horizontu, byly na základě starších poznatků (např. FRÖHLICHOVÁ 1940; ČAREK 1947, 243; 1966, 33; MENCL 1969, 13; LÍBAL 1983, 78; JEČNÝ 1986, 58; JEČNÝ et al. 1984) a pod supervizí metodického projektu archeologického výzkumu celého staveniště kolektoru „Nová radnice“ (HRDLIČKA 1993, 662nn.) formulovány tři základní varianty vzniku tohoto náměstí, řešené výzkumem spodní polohy historického nadloží:

1 – vznik Malého náměstí z původního rozcestí dvou komunikací vedoucích severo-j jižním směrem v podstatě v trase dnešních ulic Jilské a Michalské, 2 – proměnou části původně celistvého prostoru nynějšího Staroměstského náměstí odděleného později vznikem radničního bloku, a konečně 3 – existencí od počátku samostatně ve veřejné prostranství se vyvíjející plochy. Z prostorových důvodů není na tomto místě možné dále rozepisovat diskusi k jednotlivým možnostem vzniku náměstí, proto odkazujeme na vyčerpávající souhrn publikovaný v již výše citovaném projektu (HRDLIČKA 1993, 662nn.).

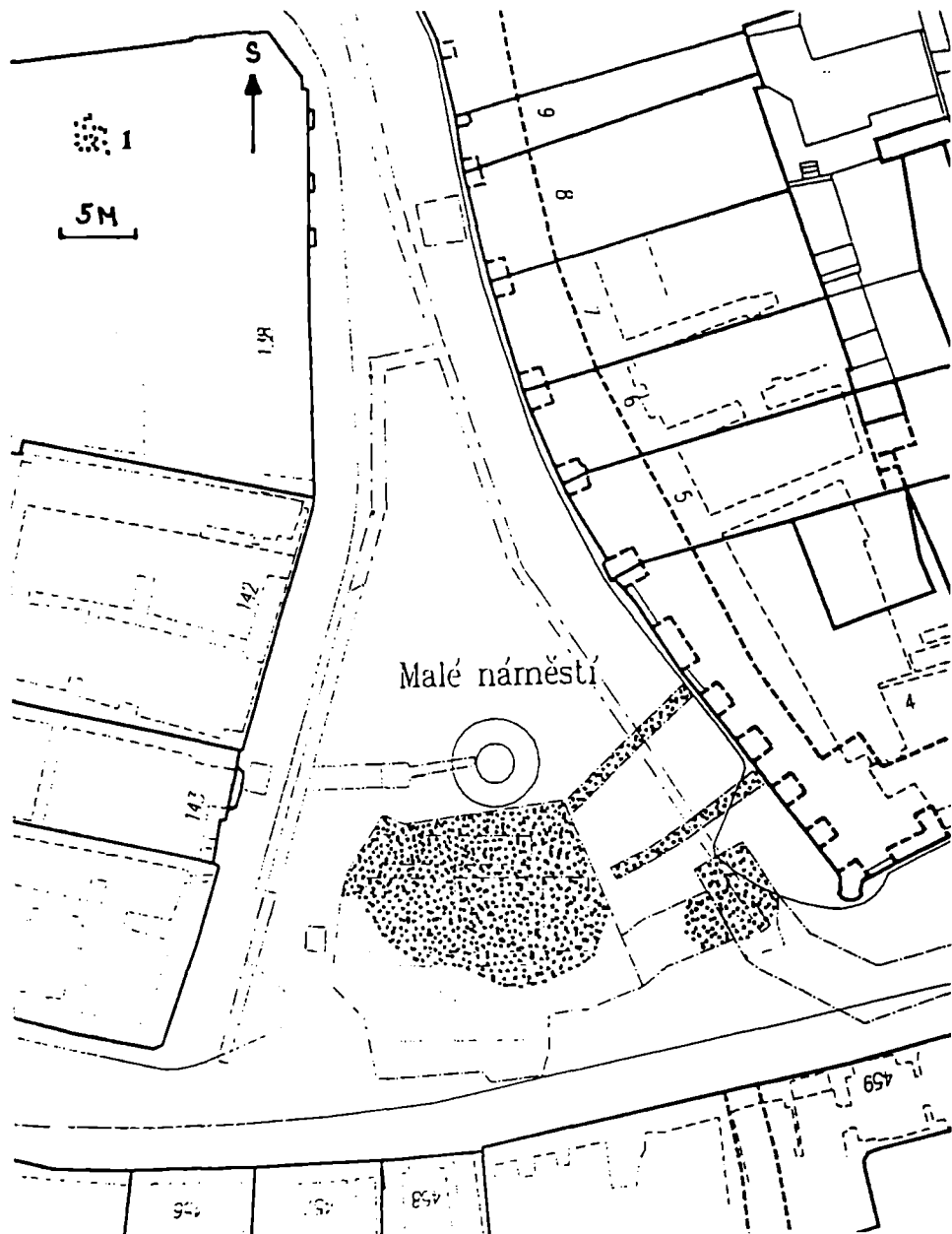
2. Souhrn terénních poznatků

Rozsáhlá akce na ploše Malého náměstí začala v r. 1993. Terénní výzkum pak vrcholil jednak v r. 1996 sledováním ražby tunelů k stávající trase kolektoru z Celetné ulice, jednak dokončením kolektoru „Nová radnice“ v oblasti Linhartské ulice, kterou prováděl PÚPP. Archeologický výzkum přinesl tedy následující poznatky související s existencí zdejších komunikačních tras a konečně vznikem vlastního náměstí tak, jak ho známe v dnešním půdorysu.

Nejstarším pozůstatkem osídlení (obr. 2) vlastní plochy nynějšího náměstí je místy až deseticentimetrová vrstva uhlíků, strusky i fragmentů železné rudy, včetně pozůstatků železářských výrobních zařízení. Nalezená keramika byla získána jednak přímo z tohoto horizontu pokrývajícího podstatnou část zkoumané plochy, jednak ze splachových vrstev uložených plošně i místně nad ním. V první skupině okrajů (HUML–STAREC 1997) náležících silnostěnné a hrubozrné produkci většinou šedé barvy se kromě zejm. kalichovitých, jednoduše upravených i jinak protažených okrajů nevyskytují žádné jiné výrazné

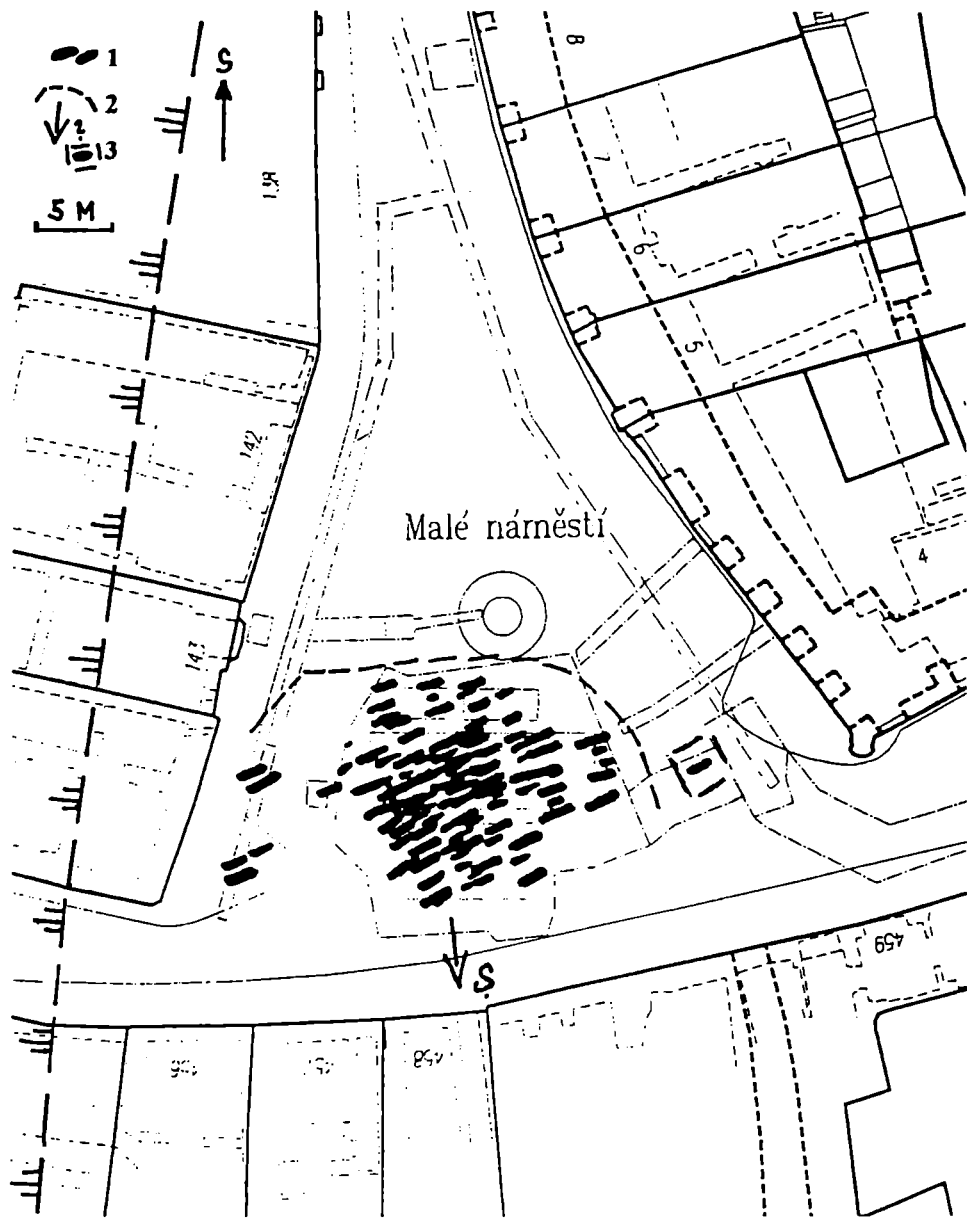
Obr. 1. Praha I-Staré Město, Malé náměstí a okolí: 1 – rekonstrukce údolní hrany maninské terasy (stav podle: HRDLÍČKA 1993, obr. 1:4), 2 – situace románských kamenných domů a kostelů sv. Michala a sv. Linharta, 3 – archeologicky zkoumané plochy na Malém náměstí (a – rekonstrukce vodovodu v r. 1977, b – odkryvy při stavbě kolektoru „Nová radnice“), 4 – staré nepřesně lokalizované nálezy lidských kostí, 5 – rekonstrukce původní trasy severního úseku Jiřské ulice (podle: HRDLÍČKA 1982, obr. 9:2). Z podkladů překreslil P. Starec.

Obr. 2. Praha 1-Staré Město, Malé náměstí. Rozsah plochy stratigraficky nejstaršího sídlištního horizontu hospodářského charakteru na zkoumané ploše: 1 – povrch podloží je pokryt místy až deseticentimetrovou vrstvou uhlíků, strusky i fragmentů železné rudy. Nechybí ani pozůstatky železářských výrobních zařízení. Kresba GEOPROGRES a P. Starec.

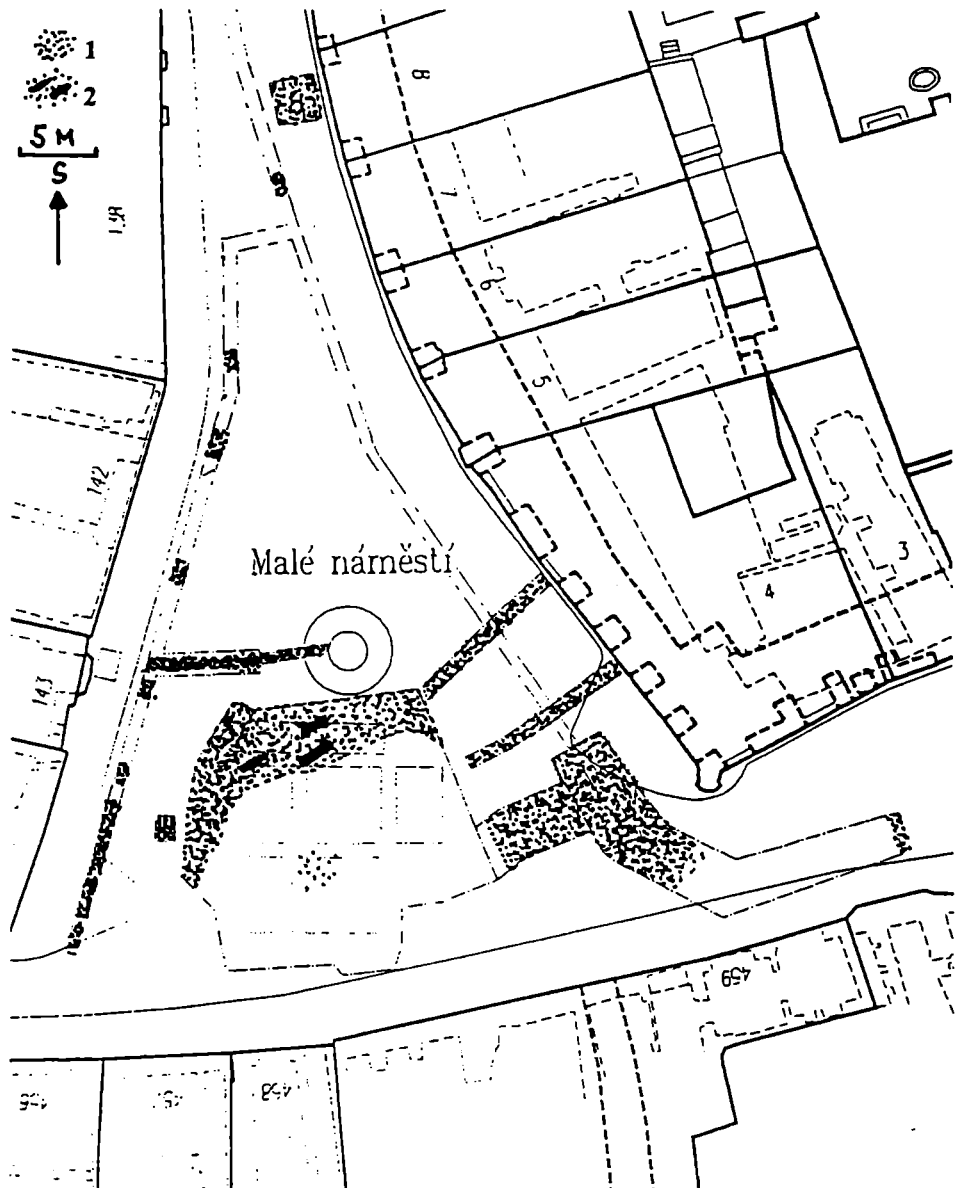
typy. Druhá část nálezů (HUML–STAREC 1997) z patrně kontaminaci vystavené vrstvy splachového původu – dokládajíc ukončení předchozí podoby osídlení – vydala obdobnou strukturu, v níž však vyniká archaicky zduřelý okraj!

Další chronologicky mladší situací je pohřebiště, jehož jednotlivé hroby a předpokládaný rozsah je vyznačen na obr. 3. Největší koncentrace hrobů je v JZ části plochy

Obr. 3. Praha 1-Staré Město, Malé náměstí. Etapa existence pohřebiště: 1 – odkryté hroby na zkoumané ploše, 2 – předpokládaný rozsah pohřebiště s jeho možným pokračováním, 3 – osamocený hrob v atypickém uložení. Kresba GEOPROGRESS a P. Starce.

náměstí, severní hranice pohřebiště nepřekračuje polohu dnešní kašny a severozápadní stranou probíhá hrana údolní maninské terasy. Na východní straně byl zjištěn osamocený hrob (v atypickém uložení) a další východněji položený terénní výzkum směrem k domu „U minuty“ byl negativní. Jediná možnost rozšíření pohřebiště (do jisté míry v závislosti na systému jeho uspořádání) se nabízí pouze směrem jižním, o čemž může svědčit i blíže neidentifikovaný starší nález lidských kostí, který zaznamenala dr. Janská v r. 1970 (DRAGOUN 1980, 10). Pro datování pohřebiště je důležitá okolnost, že hroby v celé ploše naru-

Obr. 4. Praha 1-Staré Město, Malé náměstí. Etapa větvení cest: 1 – valounkový štět překrývající sídlištní horizont a pozdější pohřebiště na úrovni podloží, 2 – „koleje“ v propadlých zásypch hrobových jam. Absence štětování v JV výběžku trasy kolektoru (k tunelu z Celetné ulice) je způsobeno aktivitou inženýrských sítí, které zcela zničily historické nadloží v těchto místech. Kresba GEOPROGRES a P. Starec.

šily výše popsany starší sídlištní horizont železářské povahy, a také v jednom z hrobů (ze staršího porušeného hrobu) byl nalezen denár krále Vratislava I. (dat. po r. 1085). Keramické fragmenty získané z výplní hrobů pocházejí z výše uvedené úrovně staršího osídlení s možnou kontaminací soudobou produkcí a nebyly dosud podrobně zpracovány.

Zásadní změnu způsobu užívání této lokality dokumentuje existence různé souvislé vrstvy valounkového štětování, které uzavřelo předcházející etapu užívání plochy k pohřbívání. Valounkové štětování považujeme za doklad přeměny této plochy v komunikační

prostor, zpevněný dlažbou právě z drobných valounků. Vrstva valounkového štětu překryla hroby a na volných místech nasedá přímo na úroveň podloží nebo na úroveň popsaného železářského horizontu. Z veškerých odkrytých ploch vyplývá následující zjištění (obr. 4):

1. Nejstarší fáze valounkového štětování, které je vysoké 2–4 cm a na povrchu i do hloubky ztvrdlé, probíhá jednak v pásu souběžně se západní frontou Malého náměstí, jednak v pruhu podél východní strany náměstí. Oba pásy valounkového štětování se setkávají poprvé o něco jižněji než dnešní stojící ryneční kašna a pokračují dále k severu. Plocha mezi nimi v jižní části Malého náměstí je pokryta již nevýraznou, více či méně tvrdou, rezavě hnědou krustou, a volně řídce roztroušenými malými oblázky. Tato plocha byla, oproti pásům valounkového štětování, snadno rozebíratelná škrabkou. V ploše valounkového štětu jižně od nynější kašny je dokonale ztvrdlý povrch štětu výrazně propadlý ve dvou asi 60 cm širokých rovnoběžných pruzích ve směru ZJZ a VSV (obr. 4:2). V těchto místech došlo k propadnutí valounkového štětu do původně vykopaných hrobových jam, jejichž výplň nebyla dostatečně hutná, aby odolala zátěži své vlastní výšky zásypu i povrchové aktivity nad ní.

2. V dalším pokračování využívání této plochy nejprve dochází k různě souvislému pokrytí celé plochy tohoto štětování a krusty sídlištním materiálem, převážně odpadkového původu, nevýrazné výšky (max. 10 cm). Pak již následují různě souvislé vrstvy valounkového štětování po celé ploše nynějšího náměstí, které se nakonec mění ve výrazné a souvislé vrstvy valounkového štětování po celé ploše náměstí, i když můžeme sledovat jejich větší mocnost opět podél západní a východní strany plochy Malého náměstí.

3. Závěr

Nastíníme tedy vývoj podoby tohoto místa po hlavních etapách a jejich možné časové vymezení:

1. etapa. Nejstarším dokladem lidské přítomnosti související s vývojem Prahy jako středověkého města je využití tohoto místa k provozu železářských výrobních zařízení pravděpodobně specializovaných řemeslníků. Pozůstatky po konkrétním komunikačním spojení s okolím nebyly na odkryté ploše náměstí zjištěny.

2. etapa. Plocha plní funerální funkci, přičemž není vázána na sakrální stavbu. Při zjištěných okrajích pohřebišť v rámci zkoumané plochy náměstí nebyla opět zachycena konkrétní komunikace.

3. etapa. Sledovaná plocha se změnila v komunikační prostor. Podél hrany maninské terasy od S až SSV totiž vstupuje do tohoto místa cesta upravená jednoduchým vysypáním povrchu malými oblázky, aby se vzápětí uprostřed nynějšího náměstí rozvětvila jednak směrem k JJZ, jednak k JJV – tj. ve směru dnešních ulic Jilské a Michalské. Struktura této nejstarší dlažby – kromě uvedeného rozcestí – naznačuje rovněž existenci ještě jedné komunikační trasy, která ústí do vidlice popsaných cest: a to komunikace procházející v přímém směru od Dlouhé ulice – tj. od VSV přes plochu nynějšího Staroměstského náměstí. Svědčí o tom výrazné stopy na místě vidlice cest (vzájemný chronologický vztah nebyl pozorovatelný), kde provozem vozů došlo k enormnímu ulehnutí povrchu valounkového štětu a jeho propadnutí do hrobových jam ve směru VSV/ZJZ. Vzhledem k tvaru těchto propadlin v terénu, nemůže být jejich příčinou provoz na cestě v komunikačním směru S/J.

4. etapa. Původní větvení cest tvořící rozcestí dnešních ulic Jilské a Michalské se rozšiřuje dalšími vrstvami valounkového štětování do celé plochy nynějšího náměstí. Starší trávající rozcestí se tak mění ještě navíc ve veřejné prostranství.

Další rozvoj plochy fungující již také jako veřejné prostranství s sebou přineslo její postupnou úpravu souvislými vrstvami valounkového štětování, které oddělují homogenní odpadkové vrstvy. Jinými slovy, volné prostranství bylo využito k deponování tehdejšího odpadu a celá plocha byla pak znovu zpevněna valounkovým štětem, aby byla zachována její funkce, jakožto volného prostranství s průchodem používaných cest. Tento postup byl, jak doložil výzkum, několikrát opakován. Po předcházejících čtyřech etapách tak již nastu-

pují homogenní úrovně valounkové dlažby na postupně se zvyšujícím terénu souvisle po celém prostranství a objevují se v jejich úrovních kúlové jamky svědčící o lehkých dřevěných konstrukcích – nepochybně tržních zařízení.

*

Osídlení železářského charakteru přineslo nepočtený soubor keramiky s kalichovitou profilací, přičemž na několika exemplářích se objevuje vícenásobná vlnice. Nechybí zde však i ojediněle archaicky zduřelý okraj pocházející ovšem ze splachové vrstvy nad ním (HUML–STAREC 1997). Dosud není zpracovaný podstatně větší soubor keramiky pocházející ze zásypů hrobových jam, které porušily již dříve zaniklý (a splachem v podstatě zakonzervovaný) železářský horizont. Tento soubor je tedy výsledkem smíšení keramiky I. etapy s případnými nálezy ze splachové vrstvy a navíc s možnou příměsí mladší keramiky z doby využívání pohřebiště. V této souvislosti vylučujeme jakoukoli druhotnou příměs do těchto souborů. Nálezy keramiky byly z celé odkryté kubatury nepočtené a její ojedinělé nálezy z „chronologicky významných situací“ byly odebrány v terénu za předpokladu odstranění mladších uloženin. Čistotu nálezového prostředí podporuje i výskyt usedlého valounkového štětu oddělujícího od sebe jednotlivé kontexty (v chronologicky mladších úrovních) a existence písčitého splachu, který zase oddělil počátky pohřbívání od osídlení železářské povahy. Stav popsaneho a v terénu vyjíměčně čitelného „očištěného“ nálezového prostředí byl fotograficky zaznamenán a to bylo teprve pak rozebráno s výsledkem ojedinělých zlomků keramiky.

Časová posloupnost jednotlivých etap z hlediska získaného keramického materiálu souvisí s problematikou reálné chronologické interpretace vývoje středověké keramiky, konkrétně se zánikem kalichovité profilace až po nástup tzv. klasicky zduřelého okraje. Cílem tohoto příspěvku ovšem bylo pouze seznámení s výsledkem řešení vzniku pražského Malého náměstí jako komunikačního prostoru a posléze jeho přeměnu ve veřejné prostranství. Uskutečněný archeologický výzkum však přinesl fakta, která se dotýkají stávající chronologie pražské středověké keramiky jejíž výsledky se dostávají do „nesrovnalostí“ s fakty z výzkumu Malého náměstí a jeho srovnání s aktuálními poznatky ze širšího okolí, které zatím nebyly prezentovány.

EXKURS

Pro dokreslení celé problematiky uvádíme ještě následující stručný historický exkurs, na který ovšem nemusíme vůbec brát zřetel.

Nástup valounkovým štětem zpevněné komunikace souvisí zřejmě se změnou podmínek vývoje pražské sídelní aglomerace způsobených dočasným přenesením sídla přemyslovských panovníků z Pražského hradu na Vyšehrad v období vlády knížete a později krále Vratislava I. (1061–1092) po roce 1070. V roce 1086 povyšuje po své královské korunovaci Vratislav I. vyšehradské centrum na svou královskou rezidenci, další zintenzivnění osídlení a provozu staroměstským prostorem (zvláště k Vyšehradu) vede zároveň i k pokračující stabilizaci používaných cest, případně ke vzniku nových, reagujících na změnu prioritního cíle cesty. Shodně s tím je to také potřeba dostatečného prostoru „mezi hrady“, kde se konaly sobotní trhy, jak se o nich zmiňuje Kosmas k roku 1105, kdy líčí odchod Bořivoje s družinou z Pražského hradu směrem na Vyšehrad (FRB II, 151, KOSMAS III, 17). Tato situace nasvědčuje tomu, že pohřebiště na Malém náměstí ustoupilo potřebám stále frekventovanější komunikace při kraji maninské terasy, která se projevila v terénu zpevněním povrchu štětováním. Podobně se jeví její usměrnění pokračování v trase dnešní Dlouhé ulice směrem k Poříčí, s fungujícím brodem přes Štvanici. I pohřebiště v Dlouhé ulici tak ustupuje této cestě.

Proto usuzujeme, byť s vědomím sporu s dosavadní „absolutní chronologií“ nebo také „vysokou chronologií“, že zpevněná komunikace na Malém náměstí, resp. vidlice cest stojící u zrodu náměstí, nastupuje brzy kolem přelomu 11. a 12. století. Tehdy pravděpodobně nabývá na důležitosti při cestě od východu po hraně maninské terasy stočení cesty

k jihu – k Vyšehradu – které se stalo prioritním cílem. Na konci 11. století(!) tak končí pohřbívání, jak v Dlouhé ulici, tak i na Malém náměstí. Je možné se domnívat, že v době trvání těchto pohřebišť byl okraj terasy využíván ke komunikačnímu spojení jak pro dálkové, tak především místní spojení s pohřebišti, ovšem používán řídkce, tudíž cesta se mohla různě posouvat a nebylo potřeba ji zpevňovat valounkovým štětem, právě vzhledem k jejímu místnímu významu, odpovídajícímu konečkonců řídkému osídlení.

Literatura a prameny

- FRB *Fontes rerum bohemicarum. Prameny českých dějin, Tomus II, (ed. J. Emler). Praha 1874.*
KOSMAS *Kosmova kronika, Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Monumenta Germaniae Historica, Nova Series II, (ed. B. Bretholz). Berlin 1923.*
ČAREK, J., 1947: *Románská Praha. Praha.*
– 1966: *K rekonstrukci vývoje a rozlohy raně feudální Prahy – Zur Rekonstruktion der Entwicklung und des Umfanges des Früfeudalem Prags. Praž. sbor. hist., 10–43.*
DRAGON, Z., 1980: *Nálezová zpráva o sledování výkopu vodovodu na Malém náměstí na Starém Městě pražském. Archiv PÚPP Praha.*
FRÖHLICHOVÁ, Z., 1940: *Kronika rynečku na Starém Městě pražském. Praha.*
HRDLIČKA, L., 1982: *Využití výkopů pro inženýrské sítě jako prameny k poznání původního reliéfu a jeho proměn v historickém jádru města – The utilization of supply-line trenches as a source of information on the original land scape and its changes in historical town cores. AR XXXIV, 599–621.*
– 1993: *Projekt jednoho výzkumu ve vnitřní Praze. Staveniště kolektoru „Nová radnice“. Projekt einer Forschung in der Prager Innenstadt. Baustelle des Kollektors „Neues Rathaus“. AR XLV, 662–676.*
HUML, V.–STAREC, P., 1997: *K osídlení areálu kostela sv. Michala a Malého náměstí na Starém Městě pražském. Sborník k jubileu... (v tisku). Praha.*
JEČNÝ, H., 1986: *Počátky pražských tržišť. Staletá Praha 16, 51–61.*
JEČNÝ, H. et al., 1984: *Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města – Prag im Frühmittelalter. Eine der gegenwärtigen Betrachtungsweisen der Entwicklung der Přemyslidenstadt. Archaeol. Prag. 5/2. 211–288.*
LÍBAL, D., 1983: *Architektura. In: Poche, E. et al., Praha středověká. Praha, 53–122.*
MENCL, V., 1969: *Praha. Praha.*

Zusammenfassung

Zur Problematik der frühmittelalterlichen Kommunikationswegen im Raum des Prager Kleinmarktes und zur Lösung ihrer Entwicklung

Eine größere archäologische Grabung auf der südlichen Fläche des Kleinplatzes in Prag sollte zur Klärung seiner Entwicklung und zu den Veränderungen des ganzen Raumes beitragen.

Von der ältesten Besiedlung dieses Platzes ist eine verbrannte Schicht (Kohle, Schlacken, Fragmente des Eisenerzes) mit einigen Spuren der Eisenproduktion geblieben. Weitere chronologisch jüngere Schicht gehörte einem Gräberfeld. Die Fläche mit den Gräbern zeigt die Abb. 3. Die Keramikfunde aus diesen Gräbern wurden bisher noch nicht bearbeitet.

Weitere Schicht in dieser Lokalität bestand aus einer Seinpflasterung, die das Gräberfeld überdeckt hat. Diese Steinpflasterung (Gerölsteine) ist ein Beweis für die Umwandlung dieser Fläche in eine Kommunikationsfläche. Diese Kommunikation entstand im Umbruch vom 11. zum 12. Jahrhundert.

Abbildungen:

1. Prag 1 – Altstadt, Kleinplatz mit der Umgebung: 1 – Rekonstruktion der sogn. Manintrace (nach Hrdlička 1993) 2 – Situation der romanischen Häuser und der St. Michaels – und St. Leonardskirche, 3 – archäologische Grabungen auf dem Kleinplatz, 4 – alte nicht genau lokalisierte Funde der menschlichen Knochen, 5 – Rekonstruktion der ursprünglichen Trasse des Nordteiles der Jiřská-Gasse (nach Hrdlička 1982).
2. Prag 1 – Altstadt, Kleinplatz. Fläche des ältesten Siedlungshorizontes. 1 – fast 10 cm hohe Schicht von Holzkohle, Schlacken und Fragmenten des Eisenerzes lag auf dem gewachsenen Boden. Einige Spuren von Eisenproduktion sind auch geblieben.
3. Prag 1 – Altstadt, Kleinplatz. Die Etappe des Gräberfeldes. 1 – die freigelegten Gräber, 2 – vorausgesetzte Ausdehnung des Gräberfeldes, 3 – alleinstehendes Grab in einer atypischen Anlage.
4. Prag 1 – Altstadt, Kleinplatz. Entstehung des Zweigweges: 1 – Steinpflasterung über dem Siedlungshorizont und über dem Gräberfeld, 2 – „Gleise“ in den Schüttgruben der Gräber. Die Abwesenheit der Steinpflasterung wurde durch neuzeitliche Bauarbeiten zerstört.